

חנן חָבֵר 'הטור השביעי' ומלחמת 1948

[א]

במשך תקופת מלחמת 1948, מאז 29 בנובמבר 1947 ועד אביב 1949, המשיך נתן אלתרמן לפרסם בעיתון דבר את "הטור השביעי", טורו השירי הקבוע מאז שנת 1943. בתקופה זו, זכה אלתרמן למעמד המשורר הלאומי של היישוב היהודי בארץ ישראל. באותה עת כבר נזקפו לזכותו שלושה ספרי שירה בולטים במיוחד (כוכבים בחוץ, שמחת עניים ושירי מכות מצרים) שהפכו אותו, גם באמצעות שירי "הטור השביעי", לקול המרכזי של השירה העברית בת הזמן (לאור 1983: 39). השירה העיתונאית שפרסם אלתרמן ב"טור השביעי" ליוותה את האירועים שהתחוללו בחיי היישוב היהודי בארץ ישראל ופיתחה עמדה הגמונית ביחס אליהם, במיוחד מן הפרספקטיבה של מפא"י, המפלגה ששלטה במוסדות היישוב ובתנועה הציונית. אלתרמן כתב שירה הגמונית במובן שהעניק אנטונויו גרמשי למושג ההגמוניה – שיח שליט שמייצר ומהווה תוצר של קונצנזוס המאזן בין השולט לנשלט:

הווה אומר, הקבוצה השלטת מתאימה עצמה באופן קונקרטי לאינטרסים הכלליים של הקבוצות הנחותות ממנה, וחיי המדינה נתפסים לפיכך כהליך היווצרות מתמיד של איזונים לא יציבים הבאים על פתרוןם (במסגרת החוק), איזונים בין האינטרסים של הקבוצה המרכזית לבין האינטרסים של הקבוצות הנחותות, איזונים שבהם האינטרסים של הקבוצה המרכזית גוברים על האחרים, אך עד גבול מסוים (גרמשי 2004: 93).

הקבוצות ה"נחותות" היוו את הכוחות הפוליטיים האופוזיציוניים מימין ומשמאל, ובמיוחד ארגוני הפורשים, שההגמוניה המפא"ית בדמותם של ה"הגנה" ו"הפלמ"ח", ייצרה עמם איזון אינטרסים כשידה הייתה על העליונה. שירתו של אלתרמן היא שירה אזרחית-הגמונית שנכתבה בזמן מלחמה ועל כן התחככה בתחום הצבאי. את החברה האזרחית תיאר גרמשי "כהגמוניה פוליטית ותרבותית שיש לקבוצה חברתית על החברה כולה, דהיינו ההגמוניה האמורה כתוכן האתי של המדינה" (שם: 128). ואכן, מן המקום האתי הזה של המדינה שבדרך, כתב אלתרמן את שירתו העיתונאית כאשר הוא עוסק בעיקר בצדה האזרחי של המציאות הפוליטית ב-1948.

עניין אזרחי מובהק מופיע בטור שפרסם אלתרמן ב־21.11.1947, "על הסיכויים למדינה יהודית ועל היחס אליה". הטור נכתב לקראת ההחלטה בעצרת האומות המאוחדות בלייק סאקסס, בכ"ט בנובמבר 1947, ודן בהקמת מדינה ליהודים לצד מדינה פלסטינית. בטור זה נתן אלתרמן ביטוי לחרדה באשר להכרעת האו"ם נגד הקמת המדינה: "קצת מידת רחמים, הלא כן? לא נורא. / אם תקום המדינה כמעט־קט, / הן יהיה זה בכל־זאת מעין מאורע / בחיי הציבור והפרט..." (אלתרמן 1986: 206).¹

מספר ימים לאחר החלטת החלוקה של האו"ם, הגיב אלתרמן לאירוע הדרמטי בטורו "ויהי ערב". בכך, הוא המשיך את מעקבו ב"טור השביעי" לאחר האירועים השוטפים גם בתקופה של טלטלות פוליטיות גדולות ושל ערפל מלחמה, שבמהלכה לא רק השתנה מצב העניינים בתכיפות גדולה, אלא גם לא תמיד ניתן היה לשרטט ביחס אליו עמדה חד־משמעית ונחרצת. לכן, אלתרמן ייצג את המציאות החדשה שלאחר ההחלטה כמציאות כפולה, הכוללת שמחה על ההחלטה ומלווה בחרדה מתגובת הערבים:

... וְאֲנֹשֵׁי מְדִינַת הַיְהוּדִים
 אֶז מְחוּ מְלַחֲמִים בְּשֵׁרוּוֹל
 אֶת הַמַּעַת הַשְּׂמֻחָה אֵינ־עֲדִים
 וַיִּדְרוּ לְאֱלֹהֵי הַגָּמוּל.
 וַיְבָרְכוּ אִישׁ־אָחִיו בְּדַבָּרִים מְעֵטִים...
 וַיִּפְּנוּ אֶל עַמְדוֹת הַגָּבוּל.

וַיְהִי עָרֵב. וְשׁוֹב כְּמִתְמוּל
 עֵינַי יָרַח עַמְדָּה צוֹפָה,
 וְחִיכָה אֶלְבִּיוֹן בְּלִי קוֹל,
 וְעָרֵב סִכְיָנָה שְׁלֵפָה...
 וְהַכֹּל כְּמֵאז... אַךְ שׁוֹנָה כַּה הַפֶּל...
 יַעַן רוּחַ אַחַד חָלְפָה (5.12.1947, שם: 207).

אלתרמן משרטט כאן תמונת מציאות שבה נוצר ניגוד בין יהודים לערבים, כשהבריטים (המכונים אלביון) מרוצים מן העימות ומפיקים ממנו תועלת. הניגוד בין היהודים, שדבריהם מעטים, לבין אלביון וערב, שאורבים בדממה, מייצר טלטלה בין

המוכר, שנמשך, לבין השינוי הגדול שחל עם החלטת האו"ם אשר הפקיעה את העתיד מהחיים המוכרים והטילה אותו לזרועות כוחות ה"הגנה" וה"פלמ"ח". לאחר שמיקם את ההיסטוריה של מלחמת '48 בתוך גבולות ההכרעות הבינלאומיות, בכפוף לרגע החלטת האו"ם — מכאן ואילך נבנית המלחמה כאירוע לאומי, שקיומה של אופוזיציה צבאית אלימה בין היהודים לערבים עולה במסגרתו בבהירות רבה.

אלתרמן, אם כך, מופיע בשירי "הטור השביעי" כדמות מרכזית של מייצג לאומי המתחקה אחר האירועים ההיסטוריים הגדולים של מלחמת 1948 והקמת המדינה. אך

בין ירדן ובין ים ניצבים
שש מאות אלף איש.

יהודים צעירים ושבים,
גוש סומר וצופה ומחריש.
ובוקע, לאור כוכבים,
קול ברזל המכה בפטיש,
כי יוצקים הם שריון ורובים,
ורקיע רואה ומחריש.

מטלגרף סטיט־דפרטמנט בקוד
אל מומחיו וחוקר במפלא
אם אפשר זאת הפעם לבגד
בלי שלם את מחיר המעילה
ולשרק לחוסיני בסוד
ולהקריב לו כבוד לעולה
וכתב־או"ם להסגיר ולהבזות, —
אך הדרך איננה קלה (תשל"ז: 128).

נראה כי אלתרמן פעל תוך עכבות לשורר את שירת האומה מפרספקטיבה הגמונית – לפיה המלחמה היא הוד ופאר – ולפיכך היה עליו לנקוט בשורה של מנגנונים ספרותיים שיאפשרו להגמוניה האזרחית להמשיך ולאשרר את עמדתה, כגון מנגנון ההתעלמות מאירועים צבאיים דרמטיים בצד היהודי. ואכן, למעשה, על אף מיקומו כמייצג לאומי, לא התייחס אלתרמן בטוריו לאירועים צבאיים דרמטיים שאירעו לצד היהודי ובמיוחד לתבוסות הקשות של מרץ 1948 (מירון 1991: 134). על מנת להדגים את העניין ניתן לציין את השיירה שיצאה מירושלים לגוש עציון ב-27 במרץ וחולצה בחסות הבריטים לאחר שנהרגו בה 15 לוחמים ואת השיירה ליחיעם שיצאה לדרכה באותו יום והושמדה ברובה כאשר 47 מאנשיה נהרגו (מוריס 2003: 196-197). גם ההתקפה על השיירה להדסה והר הצופים ב-13 באפריל 1948, שבה נהרגו למעלה מ-70 יהודים; נפילת גוש עציון ב-12 במאי 1948 (שם: 206); נפילת הרובע היהודי בירושלים ב-28 במאי 1948 ואף הכישלונות בכיבוש לטרון, לא זכו לכל אזכור בטוריו של אלתרמן. כמו כן, באשר ל-12 ביולי 1948, שבו ארע הטבח בלוד על ידי לוחמי חטיבת "יפתח" וגירוש תושבי לוד ורמלה מזרחה לעבר קווי הלגיון (מוריס 2003: 230), אלתרמן מגיב מאוחר מאוד. הוא גם אינו מאזכר את מסעות ההפחדה שנקטה ה"הגנה" שהביאו לבריחת המוניות ואת הגירוש מקיסריה ב-20 בפברואר 1949. למעשה מתעלם אלתרמן מן הגירוש והבריחה הפלסטינית:

אף שלא ננקטה מדיניות גירוש כוללנית, ברי כי ביצוע "תכנית ד" של ה"הגנה" הולכה לבריחה המונית. מפקדים הוסמכו לפנות כפרים ואזורים עירוניים מסוימים מתושביהם, ולהרוס כפרים כליל ככל שיכתיבו זאת שיקולים צבאיים. מפקדים רבים סברו כי מוטב שהמדינה היהודית שתקום תכיל מיעוט ערבי קטן ככל האפשר. כמה אלופים, כגון יגאל אלון, פעלו בברור כמי שמטרה זו עמדה לנגד עיניהם (שם: 242-243).

הפעם היחידה שבה אלתרמן מאזכר את הפליטים הפלסטינים בתקופה זאת היא בשיר "חברי ועדת הביצוע להקמת המדינה" (30.1.1948) שבו לועג אלתרמן לקוצר ידה של ועדת הביצוע מטעם האו"ם לקיים את החלטת המליאה של העצרת הכללית בדבר חלוקת הארץ. הוא מונה את החברים הנוספים של הוועדה שעמם היא אמורה לפעול, וביניהם הוא מציין את הפליטים הפלסטינים הסובלים את נוראות המלחמה:

חִיפָּה. יפּו. טוּל־פָּרָם.
שְׁלִישׁ הַמִּסְחָר — מְחוּק.

נתוקים הפרדס והכרם.
וקודרים הפליטים בשוק.
מקלל הפלח את יומו הדמוע.
כל הנ"ל
הם חברי ועדת־הבצוע (1986: 209).

לכאורה נוקט אלתרמן עמדה ייצוגית לאומית מוסרית, אך בפועל הוא העדיף להעלים באופן כללי את האירועים שהעידו על מעשים לא מוסריים ופרובלמטיים במלחמה. דוגמה חריגה לטור פוליטי חריף – שדווקא מעלה פשע מלחמה מזעזע ומחווה, כביכול, מקרה חריג – הוא זה שנכתב לאחר הטבח בדיר יאסין שביצעו ה"אצ"ל ו"הלח"י" ב-9 באפריל 1948. בטור "עם הפגנה שלא נערכה" (16.4.1948) התקיף אלתרמן חזיתית את מבצעי הטבח. אולם, גם כאן מדבר אלתרמן בשמו של המרכז ושל הקונצנזוס האזרחי: הוא מצטרף לגינוי שיצא מטעם הסוכנות היהודית והרבנים הראשיים, ומוציא מכללו של הקונצנזוס את הארגונים הפורשים. למעשה, השיר עוסק בשיקומו של הקול המרכזי הלאומי, שדוחה את מעשה הטבח וקובל בחריפות על יומרתם של מבצעי הטבח לדבר ולפעול בשם כלל ישראל. בכך, הוא מציג את לב הקונצנזוס כנקי כפיים וכלא מעורב במעשים חמורים. אלתרמן עומד על כך שאסור לו, כדובר לאומי מרכזי, לשתוק לנוכח המעשה הנפשע בדיר יאסין:

קום דבר! איך צלצל שם חרות ישראל,
בו דוגלים דבריך
בכרוז ובשיר –
איך צלצל זה השם במסגרת הליל
של חרות הפוגרום העברי הזעיר?
כן, ודאי גם תקום צעקה ושריקה:
— הס, מלעזו ומשקץ!
אך, הגה לדידי,
לפנינו מקרה אשר בו השתיקה
היא פסגת הקטרוג על העם היהודי (שם: 219).

ההתנקות ממעשה הפשע היא תוצר של ההבחנה בין היישוב לבין הארגונים הפורשים, ועוד יותר – של גינוי המעשה עד כדי גינוי אלה הטוענים לזכות השתיקה במטרה שלא להוציא את דיבת היהודים רעה. דווקא השתיקה, אומר אלתרמן, היא-היא שתוציא דיבתם רעה, ובכך הוא פועל כרובר ומייצג של המרכז הלאומי. גם השיר "על זאת" נראה כחריגה מהקו זה של ההעלמה הבולט כל כך בשירי "הטור השביעי". אלתרמן כתב שיר זה חמישה חודשים לאחר הטבח בלוד, שעליו ידע כמוזכר בשירו של יעקב אורלנד "זוטות" (רוגני 2006: 126-127; נאור 2006: 190-192). אולם מסתבר כי ההיפך הוא הנכון, ושאלתרמן דווקא מחזק בו את העמדה ההגמונית, שאפיינה את מלחמת '48 כמלחמה מוסרית. לכאורה מפליג השיר "על זאת" (19.11.1948) בחריגותו; ואכן, ביסודו של דבר אלתרמן מתריע בשיר זה על פשעי המלחמה שנעשו על ידי צה"ל:

חָצָה עָלַי גִּיפֵ אֶת הָעִיר הַכְּבוּשָׁה,
נָעַר עֵז וְחָמוּשׁ... נֶעַר-כְּפִיר.
וּבְרָחוּב הַמְדָּבָר
אִישׁ זָקֵן וְאִשָּׁה
נִלְחָצוּ מִפְּנֵי אֵל הַקִּיר.

והנער חִיךְ בְּשָׁנִים-חֶלֶב:
"אֲנִסָּה הַמְקַלָּע" ... וְנָסָה.
רַק הַלֵּיט הִזְקֵן אֶת פְּנֵי בִידְיוֹ...
וְדָמוֹ אֶת הַכֶּתֶל כָּסָה.

[...]

כִּי חוּגְרֵי כְּלֵי לֹחֶם, וְאֲנַחְנוּ אִתָּם,
מִי בַפְעַל
וּמִי בַטְפִּיחַת הַסִּכְמָה,
נִדְחָקִים, בְּמַלְמוּל שֶׁל "הַכְּרַח" וְ"נָקָם",
לְתַחוּמָם שֶׁל פּוֹשְׁעֵי מְלַחְמָה (שם: 149-150).

שיר חריף זה, שנכתב בעקבות שירו של טשרניחובסקי "קיר הפלא אשר בוורמייזא", צוננר תחילה, אך עד מהרה הורה ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון לשכפל ולחלק אותו לחיילי צה"ל (קדמי 1988: 215-216). בשעה שכינס אתר את השיר בספר הוא הוסיף כי "בעצם ימי הקרבות נתעורר על הדברים הללו שר הביטחון והוסיף לנאמר כאן את תוקף סמכותו המפורשת. מעשה זה, שאינו מן השכיחים בפרשות מלחמה, שווה כל שיר שהוא, הן מצד התכלית והן מצד המופת והכוח הפנימי" (תשל"ז: 149).

אלא שבביקורתו החריפה על התנהגות חיילי צה"ל נוקט אתרמן דרך של פואטיקה לוליינית, אשר בסופו של דבר, הופכת את שיר המחאה הזה לשיר שמאשר את כלל פעולות הצבא ובתוכן גם את הגירושים וההתנכלויות לאזרחים. מן הבית השלישי ואילך מפתח אתרמן דיבור מְטא־שירי, אשר באמצעותו הוא בוחן את היחס בין השירה לבין המעשים שעל אודותם היא נכתבת ומעריך את האפקט והתוקף של התיאור הנורא שנפרש בשני הבתים הראשונים:

זֶה צִילוֹם מְקַרְבוֹת־הַחַרוּת, יְקִירִים.
 יֵשׁ עֲזִים עוֹד יוֹתֵר. אֵין זֶה סוֹד.
 מְלַחֲמָתָנוּ תּוֹכֵצַת בְּטוֹי וְשִׁירִים...
 טוֹב! יוֹשֵׁר לָהּ, אִם כֵּן, גַּם עַל זֹאת!

וְיוֹשֵׁר לָהּ אִם־כֵּן עַל "מְקָרִים עֲדִינִים"
 אֲשֶׁר שָׁמָּה, בְּמִקְרָהּ, רְצִיחָה.
 וְיוֹשֵׁר עַל שִׁיחוֹת שֶׁל שׁוֹמְעִים־מְבִינִים,
 עַל בְּנוֹת־צָחוֹק שֶׁל וְתוֹר וּסְלִיחָה.

אֵל יִגְד "רַק פְּרָטִים הֵם בְּפֶרֶק הַפֶּאֶר".
 פְּרָט וּכְלָל
 הִמָּה צְמֵד בַּחֵק,
 אִם הַכֶּלֶל כֵּךְ מְקַשֵּׁב לוֹ לְפֶרֶט הַמְסַפֵּר
 וְאֵינָנו חוֹבְשׁוֹ בְּצִינּוֹק! (שם: 150)

כמשורר הנתבע לשיר את צדקת המלחמה, מצביע אתרמן על חובו כמתריע בשער לשיר גם על המעשה הזה. בשירו, הוא מתמודד בדיוק עם הטענה הצפויה, כי המדובר

הוא בפרט שולי בפרק מפואר של המלחמה. מעמדת הדובר המוסרי טוען אלטרמן כי אין בעובדה שהמדובר בחריג על מנת לרכך את חומרת הביקורת על פשע המלחמה שבוצע בידי חיילי צה"ל. אבל עיון זהיר יותר בהמשך הבית מגלה פנים אחרות, שכן שם קובע אלטרמן משפט תנאי המגדיר מהו הכללי ומהו הפרטי: אם הכלל אינו מעניש את הפרט "ואיננו חובשו בצינוק" אזי הופכים הפרט והכלל לצמד מאוחד, לא מנותק. כלומר, אם אין עונש לפרט, אזי מכתים הפרט את הכלל, שלא ראה במעשה אירוע חריף וחריג מספיק כדי להעניש את הפרט שפעל, ולכן אי־אפשר לפטור את המעשה באמצעות הצגתו כחריג. היוצא מזה הוא שאם ניתן עונש וכן מובעת ביקורת, ואם כנזכר לעיל, אפילו שר הביטחון הוסיף לנאמר בשיר "את תוקף סמכותו", ובמילים אחרות, אם נכתב שיר שאף פורסם וגם שוכפל והופץ בקרב חיילי צה"ל, הרי שאז, דווקא כן מוגדר המעשה כאירוע פרטי וחריג, שהוא אכן, גם לדברי אלטרמן עצמו "ישואינו מן השכיחים" כחריג וזניח. בסיכומו של דבר, עצם כתיבת השיר היא פעולת הענשה. עצם הוקעת המעשה מעידה, על פי אלטרמן, על גדולתה המוסרית ועל אומץ לבה של האומה:

וּמְלַחֶמֶת הָעַם, שְׁעַמְדָּה לְבְּלִי חָת
 מוֹל שְׁבַעַת הַגִּיסוֹת
 שֶׁל מַלְכֵי הַמְזֻרָח,
 לֹא תַחַת גַּם מַפְנֵי "אַל תַּגִּידוּ בְּגַת" ...
 הִיא אֵינָה פְּחַדְנִית כְּדִי־כֶךְ! (שם: 151)

לכך ניתן להוסיף את הדברים שכתב יצחק לאור על העלמת הטבח שננקטה ב"על זאת":

אבל כאן ב"על זאת", הוא כותב שיר מחאה נגד מעשי נקם. ומכיוון שאין הוא מבקש לכתוב שיר אופוזיציה – אמצע הקרבות – הוא מסתיר משהו נורא, כמו כל מלודרמה, משום שאי־אפשר לאומרו. הרי לא מדובר בנער אחד, וגם לא בזקן אחד. בלוד, באותו יום, נטבחו עשרות בני־אדם. גם ירו בגברים העצורים שבחצר המסגד. אחר־כך הציעו לצאת מהעיר. [...] לכן אכזריות הסיטואציה המתוארת אצל אלטרמן אינה צריכה להטעות. השיר נכתב מתוך מטרה דידיאקטית. [...] לא במקרה, הדגש אצל שני אלה, בן־גוריון ואלטרמן, אינו מושם על הגירוש שבפקודה, אלא על ה"אכזריות". על

דרך הביצוע של מה ש"צריך" לבצע. בן-גוריון קר ביחס לדברים. הוא דואג לנפש האומה, כשהוא ממליץ על בתי-דין צבאיים. אלתרמן מזדעזע. אבל אין הוא חורג אל מעבר למה שנדרש. אין להוציא מכלל אפשרות שהשיר הוזמן. מאז ומתמיד חילק השלטון, כל שלטון, את הפשעים לשניים: אלה שנעשו משמו – והם אינם פשעים, ומוטב, ליתר ביטחון, לא לדבר עליהם – ואלה שאינם נעשים משמו ואשר על כן יש להעמיד לדין את מבצעייהם, או לפחות לדרוש כזאת (לאור 1995: 123-124).

[ב]

זמן קצר לאחר החלטת החלוקה פרסם אלתרמן את שירו הנודע "מגש הכסף" (19.12.1947). לכאורה, אין דבר תמוה מזה, שכן הימים הם ימי תחילת העימות הצבאי בין היהודים לערבים ואילו אלתרמן ב"מגש הכסף" כותב לו כבר את שיר הסיום:

... והארץ תִּשְׁקֹט. עֵין שְׁמַיִם אוֹדֶמֶת
 תַּעֲמֵעַם לְאֵתָהּ
 עַל גְּבוּלוֹת עֲשָׂנִים.
 וְאִמָּה תַעֲמַד – קְרוּעַת לֵב אֶךְ נוֹשֶׁמֶת... –
 לְקַבֵּל אֶת הַנֶּס
 הָאֶחָד אֵין שְׁנֵי...

היא לְטָקֶס תְּכוּן. היא תִּקּוּם לְמוֹל סֶהַר
 וְעִמָּדָה, טָרָם-יּוֹם, עוֹטָה חָג וְאִימָה.
 — — — אֶז מַנְגֵּד יִצְאוּ
 נַעֲרָה וְנַעַר
 וְאֵט-אֵט יִצְעֲדוּ הֵם אֶל מוֹל הָאִמָּה (תשל"ז: 154).

אך ההטרמה המופלגת הזאת מסתברת כאשר מתברר שזהו הרגע שבו מכין אלתרמן מראש את הסובייקט שאמור לתפקד לנוכח נוראות המלחמה הלאומית – "גם 'מגש הכסף' יכול להיקרא כשיר המפעיל את טכסיס הפרספקטיבה של העתיד כדי להשרות על הקורא תחושת ביטחון בניצחון, שהנה, בשיר, כבר הושג" (מירון 1991: 145). זהו

"המת החי" אשר מופיע בהמשך השיר בתיאור הנערה והנער ש"אין אות אם חיים הם או אם יריויים". אלתרמן בונה בשלב מוקדם במיוחד, ממש בראשית המלחמה, את הסובייקט המיתי, שתפקידו לרכך ולהכיל את האימה של נפילת החללים. הוא עושה כן, על ידי כך שהוא מקבע את החלל המת כמי שחי בממלכת הזיכרון הקולקטיבי הלאומי, למרות או בשל מותו הפיזי הפרטי הקיומי המיוצג כאן באמצעות היופימיזם "יריויים". כך משיג אלתרמן מידה מסוימת של נחמה לאומית כשהלאומיות מנכסת לצרכיה את המת הפרטי ומפעילה מנגנון המבצר את הקול הלאומי ההגמוני (חבר 1986: 188-192) אך שיר זה "הוא ה'טור היחיד' כמעט, שבו נזקק המשורר לתקומת מדינת ישראל מצד המחיר האנושי והמוסרי שלה" (מירון 1991: 133; 1992: 66).

חיזוק ניכר לעמדה הלאומית של שירי "הטור השביעי" מופיע בטור "למען ג'ורג' בול" (26.12.1947). אלתרמן חוזר בטור זה לנימה הסרקסטית שאפיינה את הטורים שלו בדרך כלל (חבר 1986: 208) כשבאמצעות הסרקזם הוא מחזק את העמדה הקולקטיבית הלאומית ההגמונית כדבר-מה שאין כל אפשרות לערער עליו.

השיר "חברי ועדת הביצוע להקמת המדינה" (30.1.1948) כולל גם עמדה אנטי בריטית ("ועל-אף השהיות-האנגלים, כמוכן, / כבר נמצא הוא [אלוהים]) בארץ / מזמן". (שם: 211). זוהי עמדה המוצאת את ביטויה גם בשבחים שמעתיר שיר אחר – "החייל האנגלי דוד קרטני" (6.2.1948; שם: 212) – על העיתונאי הבריטי רוי אלסטון, שתמך ביהודים והתנגד נחרצות למדיניות הבריטית בארץ ישראל (ראו הערה, שם: 276-277). דברים קשים ביותר על הבריטים מופיעים בשיר "צבירת ההוכחות" (27.2.1948), שנכתב בעקבות תביעת לונדון לקבל הוכחות לכך שלאנגלים הייתה יד בפיצוץ של מכוניות התופת ברחוב בן יהודה בירושלים:

איך היו פְּקִידֵיכֶם עֶכְבִּישׁ מְטָפֵשׁ
שִׁכְּפוּ עַל לְבָנוּ הַנִּיחַ...
הוֹכְחוֹת? הֵן בְּאוֹת בְּזִמְנֵן! אֵל חֶשֶׁשׁ!
וּבְכוֹאֵן, אֲדוֹנִים, הֵן יוֹכִיחוּ מִמֶּשׁ
אֶת אֲשֶׁר בְּקִשְׁתֶּם לְהוֹכִיחַ (שם: 214).

טור אנטי-בריטי חריף במיוחד הוא "התגבורת הבריטית" (12.11.1948; 1995: 26-27), שבו אלתרמן תקף את ההתגייסות הבריטית לטובת עבדאללה אשר נועדה להביס את הצבא הישראלי. יעד קבוע להתקפותיו של אלתרמן היה שר החוץ הבריטי ארנסט בוויין, שנודע, מאז מינויו בממשלת הלייבור של קלמנט אטלי ב-1945, בעמדתו

העוינת כלפי הציונות והיהודים. ההתקפות מגיעות לשיאן בטור "עתידו של בוויין" (26.11.1948), שבו תקף אתרממן את כוונת הבריטים להשאיר את הר הנגב והנגב הדרומי בשליטת הצבא של ממלכת עבר הירדן, וכך לקיים רציפות יבשתית תחת חסות בריטית מתעלת סואץ דרך סיני עד לעבר הירדן המזרחי, ושליטה בריטית על כל חופיו הצפוניים של האוקיינוס ההודי (אתרממן 1995: 319).

בשיר זה מתאר אתרממן את בוויין בלשון משפילה במיוחד:

שְׁעָרוֹ יִגְדֵל אֶז פָּרַע
וּבְעֵינָיו יִקְוֶה אֵימִים.
הוֹד קוֹדֵר שֶׁל קֵץ קְרִיָּה...
טְרוּפִם שֶׁל רְאֵמִים.

בְּקֶצֶוֹ הַפּוֹרְיָן-אוֹפִיס
הוּא יִרְבֵּץ כְּשׁוֹר נִגָּח,
וּפְקִידִים, תּוֹפְשֵׁי-כָל-טֶפֶס,
יִרְחֲקוּ מִזֶּה הַטָּחָח...

הוּא קוֹלוֹת-אֵיּוֹם יִפְרִיחַ
וּדְבָרוֹ – חֵידֶת-הַסְּפִינְכָס:
וְטוֹ – חוֹרֵי – בֵּי – רְפִיחַ –
עֲקָבָה – אִידִיָּאָה פִּיקָס!...

וּלְמֵרָאָה מִפֶּת-הַנִּגָּב
הוּא יִקְפֹץ כְּאִישׁ-לֹא-אִישׁ – – –
וּכְבוֹרְחִים מְפָנֵי הַנִּגָּף
כָּל רוֹאֵיו יִנּוֹסוּ חֵישׁ.

וְרוֹפְאוֹ בְּקוֹל יִגַּע,
כֹּה יֹאמֵר: "לֹא אֵין לְשֵׁישׁ...
לְפָנֵיכֶם אָדָם שׁוֹקֵעַ
שְׁאִיבֵד אֶת הַבְּסִיס" (1995: 28).

חלק משירי "הטור השביעי" מהווה שירי תעמולה ישירים, שמטרתם לעודד את העם ואת הכוחות הלוחמים, עד כדי דברי רהב כלפי האויבים. ואכן, אלתרמן לקח על עצמו באותם ימים תפקיד של תועמלן (מירון 1991: 137). כזהו, למשל, השיר "נא להכיר" (21.5.1948), שנדפס שישה ימים לאחר הכרזת המדינה ובו ניכרת התפעמות משרשרת המדינות המכירות במדינת ישראל הצעירה תוך כדי הטחה במדינות ערב התוקפות:

רק עוד זמן...
 עוד שריון...
 עוד־כָּנָף־מְתָרוֹמֶמֶת...
 ופָּרוֹק וְעֵבְרָאֵלֵהָ, בְּרִיחַ גְּפָרִית
 בְּד־בְּכַד עִם תּוֹלְדוֹת הַמְּדִינָה הַמוֹקֶמֶת
 יִלְמְדוּ אֶת תּוֹלְדוֹת הַסְּפָרוֹת הָעֵבְרִית!
 יִקְבְּלוּ, כְּמוֹכֶן, בְּתוֹסֶפֶת דָּגֶשׁ,
 בְּעֶקֶר הַדְּגָמוֹת מְמַגְלֵת הָאֵשׁ...

אז,
 בְּלֶחֶץ אוֹתָם יָד הַמְּצִיאוֹת אֶל הַקִּיר עוֹד,
 שְׂיִפִּירוּ סוּף־סוּף בְּמְדִינָה כְּשׁוֹרָה,
 הֵם כְּמַעֵט אוֹלֵי גַם אֶת עֲצָמָם לֹא יִכִּירוּ,
 כִּי יִהְיוּ הֵמָּה קֶצֶת נְטוּלֵי־הַכֶּרֶה (אלתרמן 1978: 214-215).

דוגמה נוספת להתייהרותו הלאומית של אלתרמן הוא השיר "הלילות בכנען":

עוֹרֵי, הָרוּחַ, עוֹרֵי.
 יָפִים הַלֵּילוֹת בְּכַנְעַן.
 לְקוֹלוֹ שֶׁל הַתֵּן הַסּוּרֵי
 צְבוּע־מְצָרִים יַעַן.
 עֵבְדוּל־קָדָר וּסְפִירָס וְחוּרֵי
 בּוֹחֲשִׁים תְּרַעְלָה וְלַעַן,
 וְקוֹרָאִים אֵלַי כְּנַעַן: "גּוֹרֵי!" —
 אַךְ יָפִים הַלֵּילוֹת בְּכַנְעַן (תשל"ז: 135).

וכשעמדה על הפרק הארכת ההפוגה הראשונה שעמדה להסתיים, וכך אכן ארע, ב-9 ביולי 1948, היום שבו פורסם הטור "להט הקרב" (ראו הערה, 1995: 316-317), כתב בו אלתרמן דברים חריפים ובעיקר מתגרים כלפי הערבים:

והפְּשִׁים
והגְּלָבִים
עם שְׂאֵר
העֵלִי-בָבִים
כָּאֵל מִים בְּשָׂרְב
לוֹהֵטִים לְצֵאת לְקָרְב!

וגוֹרְמוֹ שֶׁל זֶה הַלְהֵט,
הַמְסַעֵר אוֹתָם גַּם יַחַד,
הוּא (אֵת זֹאת כְּדַאי לְדַעַת)
רַק דְּבַר פְּעוּט: הַפְּחָד (1995: 20).

כאותה רוח כתב אלתרמן את הטור "לאחר הסרוב" (28.5.1948) שבו ניכרים דברי התראה לפארוק, מלך מצרים, ועבדאללה, מלך ירדן, שסירבו לקבל את הפסקת האש (1978: 216). השיר "התגובה על התנאי" (4.6.1948) מתייחס לתביעתה של הליגה הערבית, כתנאי להפסקת אש על פי הצעתו של הרוזן ברנדוט, לבטל את מדינת ישראל (ראו הערה, 1995: 315). גם כאן אלתרמן כותב מתוך תחושת כוח ויהירות שמבטלות בזלזול את דרישתם של הערבים. עם פתיחת הדרך לירושלים כתב אלתרמן את "דבר מבקיעי הדרך" (10.12.1948) שאותו סיים בדברי הלל:

לְךָ, הָעַם הַקָּם וְחִי,
נְשָׂאוּ הֵם לֹא הַלֵּל-וְנִכְתָּר.
לְךָ, הָעַם, נִתְּנוּ הֵם שִׁי
אֵת אַרְבָּעִים הַקִּילוֹמֶטֶר...
אֵת אַרְבָּעִים הַפְּרָסָאוֹת
הַעֲקֹבוֹת מִקְרֵב-וּפְרָךְ,
הָאֲפֹרוֹת וּמִסְלָעוֹת...
וּמַעֲתָה פְתוּחָה הַדֶּרֶךְ (תשל"ז: 143).

[ג]

מצב העניינים ב"ארץ-ישראל-פלסטיין", מנובמבר 1947 עד מאי 1948, הוגדר על ידי בני מוריס כ"מלחמת אזרחים" (מוריס 2003: 185-210), שכן –

אף שהיישוב כולו ציפה כאיש אחד להתנגשות שתתחולל ביום מן הימים, ואף שפיגועים אלימים החלו להתרחש כבר ב-30 בנובמבר – בתוך שעות ספורות אחרי הצבעת החלוקה בעצרת הכללית – איש לא היה משוכנע בוודאות כי מדובר בניצניה של "מלחמה" (שם: 184).

המלחמה בין המדינות, לעומת זאת, פרצה רק אחר כך, והתנהלה מה-14 במאי 1948 ועד ראשית 1949 (שם: 207-245). אלתרמן בשירי "הטור השביעי" כתב שירה מגויסת הגמונית העונה למשמעות הכפפת החיים האזרחיים למשימות הלאומיות, ששיאן בעת הזאת היא הפעילות הצבאית. אלא שבחיים האזרחיים המצב היה שונה:

האוכלוסיות היו מעורבות. קהילה אחת שלטה ברחובות או בשכונות של זולתה. משולבות היישובים היהודיים והערביים לאורך הדרכים, הן בשטחים עירוניים והן באזורי שדה, אפשרה לכל צד לחסום זה את תעבורת זה כחפצו (שם: 185).

כפילות זאת בין האזרחי לצבאי, שמאפיינת את מלחמת האזרחים, כמו גם את המלחמה שלאחריה, אפשרה לאלתרמן לפתח פואטיקה שמערבת בין העולמות ומשתמשת בעולם דימויים מלחמתי על מנת לתאר תופעות טיפוסיות לחברה האזרחית ולבצר באמצעות זאת את קולו ההגמוני המייצג את הצבא ואת חיי האזרחים. היה זה מישל פוקו, שהיפך את אמרתו הנודעת של קרל פון קלאוזוביץ – "המלחמה היא המשך הפוליטיקה באמצעים אחרים" – וקבע כי הפוליטיקה היא המשך המלחמה באמצעים אחרים. כלומר, פוליטיקה היא הטלת סנקציות כוחניות ושכפול של חוסר איזון של כוחות המתגלים במלחמה. גם בשלום האזרחי המאבקים הפוליטיים, העימותים על כוח וסביבו, הפרת האיזונים הפוליטיים – כל אלה אינם אלא המשך המלחמה. (Foucault 2003: 15-16). אכן, ההבחנה בין התחום האזרחי לבין התחום המלחמתי אינה כה חדה כפי שלעתים נדמה. גם התחום האזרחי רווי יחסי כוח אלימים והפלישה של הצבאי לתחום האזרחי, ולהיפך, מהווה מנגנון תרבותי עקרוני של הצדקת הפעלת הכוח בשני התחומים.

אלתרמן ערער את קו הגבול בין האזרחי והצבאי, כפי שניכר, למשל, בטור "האזור המותקף" (1948.5.3; 1978: 215-216), אשר על אף שמו הקרבי עוסק דווקא במאבק בין שני עיתוני הערב, ידיעות אחרונות ומעריב. אלתרמן, אם כך, לא רק ערער את הגבולות ביניהם, אלא למעשה הכפיף את האזרחי לצבאי. אכן, ברוח טענתו של פוקו, רקמת החיים האזרחיים בארץ נבחנת ב"טור השביעי" באמצעות מונחי מלחמה. הפוליטיקה של החיים האזרחיים נובעת מתוך, וממשיכה, את יחסי הכוח שמתממשים במלחמה, ואילו המלחמה או הדיבור עליה, משקפים את הפוליטיקה הלאומית. על אף היותה של המלחמה עניין לאומי המיוסד על קונצנזוס לאומי שלכאורה אינו מקיים, בתוך הלאום, הבחנה בין אויב וידיד, שהיא המגדירה את הפוליטי לפי קרל שמיט (Schmitt 1996), הרי שאלתרמן מרבה לתאר את אירועי המלחמה מזווית פוליטית חריפה, המתבטאת גם בדרך שבה הוא מגיב על פעולות "האצ"ל" ו"הלח"י". כאמור, בכך אלתרמן תופס בשיריו את עמדת דובר הקונצנזוס ההגמוני. אולם, וזאת יש להדגיש, אלתרמן מייצג את הקונצנזוס של הנהגת היישוב מטעמה הפרטיקולרי של מפא"י. כזהו, למשל, הטור "עוד מוקדם במקצת..." (1948.26.3), המבקר בדרך הומוריסטית את השמחה לאיד על ניסיונם של הארגונים הפורשים לבחון מחדש את החלטת האו"ם לחלוקת הארץ, שהייתה מלכתחילה למורת רוחם:

קֶצֶת חֶבֶל לְשֵׁשׁ בְּנִימַת יְגוֹנִים
 אֶת הַרְוּעַת הַפְּלִקְטִים
 שֶׁל אֶצ"ל וְלַח"י
 הָעוֹרְכִים חֲגִיגַת נֶצְחוֹן מְדִינִי,
 בְּרַמְקוֹל שִׁחִיָּה
 וּבְפִרְזֵה-שֶׁתְּחִי (שם: 217).

המנגנון המערב את השרה האזרחי עם השרה המלחמתי למטרותיה של ההגמוניה ניכר לא רק באפיון אירועים ספציפיים כמפלגתיים או כפוליטיים אלא גם בשימוש הרטורי בדימויים. הטור "מסביב לגת-רמון" (1948.13.8; 1978: 223-225) הוא כולו ביטוי להתפעלות מן הרגע ההיסטורי של נוכחות הציר הסובייטי בתל-אביב ומן המעקב שמנהלות אחריו עקרות הבית שבשכנות למלון גת-רמון, שבו הוא מתאכסן עם עוזריו. אלתרמן שוב מתפעל מן הסממנים הממלכתיים החדשים של המדינה הצעירה, אבל גם כאן הוא משתמש במטפוריקה מלחמתית על מנת לתאר את עולמה האזרחי של המדינה החדשה ובכך מטשטש את ההבחנה בין החברה האזרחית לבין החברה הלוחמת:

"הוא לובש מעילו", "הוא חובש את הכובע",
 "הוא לדלת נגש", "הוא עומד", "הוא מביט",
 "הוא יוצא", "הוא חוזר" ...
 כל נשיר-של-הרבע
 ממרומי משלטים משתתפות בתצפית (שם: 223).

באופן דומה, מטשטש אלתרמן בין הצבא לחברה האזרחית בטור "יום ביאליק והמדינה" (30.7.1948), שנכתב גם הוא במהלך המלחמה. אלתרמן מבקש בו שהתרבות העברית תהיה על סדר יומה של הממשלה וגם של המטכ"ל (נאור 2006: 194):

לא! היתה אספה אפרורית-אפרורית
 לזכרו של האיש מדבלל-הפדחת
 שעורר את רחבי התחיה העברית
 כעשרים מצעדים גם יחד!

ומוזר, אך הלב מהרהר כמעט-קל
 שאולי לא היה זה פוגע בתקן
 לו היו הממשלת וגם המטכ"ל
 מופיעים לכעין-רבע-שעה אל הטקס ... (1995: 21).

אולם, לצד תיאורים של החברה האזרחית בלשון צבאית, מופיע בשירי "הטור השביעי" גם הגילוי ההפוך. אלתרמן מתאר בהם סיטואציות מלחמתיות באמצעות מונחים אזרחיים כגון אלו שמצויים בטור "הבוקר בארץ סיני" (7.1.1949; כונס כ"בארץ סיני"), המגיב לכניסת כוחות צה"ל לסיני בשלהי המלחמה ומתאר את המעשה הקרבי במונחים אזרחיים של משפחה:

והבהב המרחב הנחוש,
 כמו זכר קדמון מעמץ.
 ועמד הצבא החמוש
 בחדר-הילדים של העם ...

בְּחֶדֶר הַיְלָדִים – בְּמִדְבָּר –
פֹּה רִלְגָה זֶה הַשֶּׁבֶט יָחַף,
וּפֹה אָבָא אֲדִיר, כְּמִסְפָּר,
רֵאשׁוֹנָה הִרְכִּיבוּ עַל כְּתָף.

וְרַבּוֹת עֲבְרוּהוּ מְאֹד,
בְּנִתִיבוֹת שֶׁל שְׂמֻחָה וַיְגֹן,
אֵךְ בְּתוֹךְ זֶה הִרְחִיב הָעַז
שׁוֹב נְרָאָה הוּא כְּמוֹ בְּגָגוֹן... (תשל"ז: 152).

בטור "השפעה אישית" (10.9.1948) דן אלטרמן במצב הביניים של "לא שלום" ו"לא מלחמה" שנוצר אחרי תחילת הפוגה השנייה (17.7.1948; ראו הערה, 1995: 317-318). גם טור זה מתנסח במונחים משפחתיים-אזרחיים, ובמיוחד כאשר הוא עוסק בתקופה ובהצעתו של הרזון ברנדוט (שנרצח שבוע לאחר פרסום הטור), המכונה על ידי אלטרמן ברנדוד (נאור 2006: 198-199):

יּוֹם אֶחָד נוֹלְדָה בֵּת עֲדִינָה וְתָמָה,
לְאִבִּיהָ שְׁלוֹם
וּלְאִמָּה מִלְחָמָה.

וְתָרוֹן מִלְחָמָה עִם שְׁלוֹם בֶּן-זוּיָגָה.
וַיְחַלִּיטוּ לְקִרְאָ לְבָתָם
הַפּוּגָה.

[...]

ב.
וַתִּגְדַּל הַפּוּגָה וַתִּפְרַח כֹּה וַתִּיף.
וּמֵאוֹת מְשֻׁקִּיפִים נִצְבִּים לְהִשְׁקִיף.

לְהִשְׁקִיף אֵיךְ הִיא נֹחָה, נָאָה וְתַמִּימָה,
מִקְפָּה מְקַלְעִים וּגְיָסוֹת (בְּאִמָּה).

וּמְקַפֵּת סְבִיבֵי-הַצְּעוֹת סְבִיבֵי-בְּסִבְךָ.
וַיִּזְרֶה אֵלַי כָּל הַנִּכְנָס אֶל הַטּוֹחַ.

וְאָבִיָּה שְׁלוֹם (הַרְזָה כְּמוֹ שְׁלֹד)
לֹא מָעַז לְהִרְאוֹת אֶת הַחֹטֵם בְּדָלֶת.

[...]

.ד.

אִז פָּשַׁט הוֹכּוֹחַ: לְמִי הִיא דוֹמָה —
אִם לְאַבְא-שְׁלוֹם
אוֹ לְאִם-מְלַחְמָה?

רַק שְׁלוֹם הַמְּסַכֵּן לֹא דִבֵּר כְּלִי-מְאוּסִים,
וְהִקְשִׁיב בְּחִינַי עֲצָבָנִי וְעָגוּם...

כִּי יָדַע שְׁדוּמָה הִיא (וְזֶהוּ הַסּוּד)...
לֹא לְאָב, לֹא לְאִם,
רַק לְדוֹד
בְּרִנְדוֹד (1995: 24-25).

באמצעות הדיבור האלגורי (שלום – האב, מלחמה – האם והפוגה – הבת) שמחבר בין עולם המלחמה לבין עולם המשפחה, מאזרח אתרמן את מאורעות המלחמה ומבסס את השיח הגמוני של שירתו. יחד עם זאת, השימוש באלגוריה גם מייצר חיץ סמנטי בין השכבה הצבאית לשכבה האזרחית. אמנם "כל העם צבא", אבל אתרמן, המגויס, מסמן באמצעות האלגוריה, שהנה, כידוע, חיבור מלאכותי ולא אורגני, את הקשר וגם את ההפרדה החדה בין שני התחומים, זה המלחמתי וזה האזרחי. כדרכה של הגמוניה, מסמן אתרמן בשיר גם את המקומות שבהם יכולה להתפתח ההתנגדות להגמוניה, כגון התייחסותה החיובית לתיווכו של הרוזן ברנדוט.

[ד]

במלאת שבע שנים ליסוד הפלמ"ח, הבליט אלתרמן בטורו הידוע "מסביב למדורה" (7.5.1948) את אלמנט הגיוס הלאומי הטוטלי של אנשי הפלמ"ח. העובדה שהגבול בין האזרחי לבין הצבאי היה מטושטש בעצם מבנהו ודרך אופיו של הפלמ"ח הפכה אותו לנושא אטרקטיבי במיוחד עבור אלתרמן. הקשר האזרחי נבנה גם דרך אזכור הספרות שכתבו אנשי הפלמ"ח, שאותה מציב אלתרמן כנדבך חשוב בקיומו של הפלמ"ח: "מה נשיר עליהם? מה נשיר?/ הם עושים זאת יפה מאתנו. / בעצמם הם כותבים להם שיר, / ואפילו ספרים כבר נתנו..." (תשל"ז: 310). אין ספק שההתבוננות של אלתרמן בפלמ"ח נובעת מגיוס לאומי מובהק המייצר קישור הדוק בין מלחמה ללאומיות ונעזר רבות בקישור שהוא יוצר בין האזרחי לבין הצבאי:

אֶבֶל פְּכָה יִגְד נָא לְאִמְרִי:
נְעָרִים, לְהוֹי נָא יְדוּעַ –
בֵּין חֲגָיו הַגְּדוֹלִים שֶׁל הַדּוֹר
אֵין יָפָה מְחַגְּגִים הַצְּנוּעִים.
לְמוֹלְכֵם הָאֵמָה עַל סֵפֶן הַדְּרוֹר
מִשְׁתַּחֲוֶה. וּבֹכָה. הַבִּינִיָּה (תשל"ז: 310).

הגיוס הלאומי אינו ייחודי רק להם – כשם שאלתרמן מגייס את אנשי הפלמ"ח (ולמים יכתוב טור נגד פירוק הפלמ"ח: "שתי-שבלים-וחנית" שכונס כ"שתי שבלים וחרב" 2.6.1949; תשל"ז: 303-305) הוא מגייס את אנשי הגח"ל (גיוס חוץ לארץ) ומקפיד לסוכך על כולם באמצעות המטרייה הלאומית. כך הוא כותב בטור "אחד מן הגח"ל" (31.12.1948):

עוֹד הָאָרֶץ הַזֹּאת לֹא נִתְּנָה לוֹ
לֹא יָדִיד, לֹא פְּנָה לְמַקְלָט,
לֹא שְׂמִחָה מִן הָאֵלֶף הַלְלוֹ
אֲשֶׁר לָנוּ הָיוּ לְמַתָּת.

לֹא, כִּי רַק אֶת חַיָּו, פְּלִיטֵי-חֶרֶב,
הוּא קָבַל עַל הַחוּף מִיָּדָה.

אֶבֶל גַּם אֶת חַיֵּי, אֵי-בְעָרָב,
הוּא הָשִׁיב בְּנִפְלוּ בְעֶדְהָ (תשל"ז: 144).

באופן דומה, מדבר אלתרמן על הכלואים בקפריסין ביום שחרורם ("שחרור קפריסין", 21.1.1949) כעל מי שתרמו, באמצעות ההעפלה הלא חוקית, את תרומתם למאבק הלאומי. גם כאן הוא מסוכך באמצעות המטרייה הלאומית על מי שתרמו למאמץ הלאומי ממרחק מסוים:

וְעַמְדוּ נְעֻרוֹת שֶׁהִתִּיל
יִשְׁרָטֵן גַּם בְּלִב־חַלּוֹמוֹת, — —
וְעַמְדוּ בְּחוֹרִים דְּלוֹקֵי-עֵין
וּנְשׁוּכֵי עֲלֵבוֹנִים וּכְלָמוֹת.

וְעַמְדוּ אֲמָהוֹת-בְּמִטְפַּחַת
וְאֵבוֹת וְתִינוּק־עַם-בְּבָה...
הַדִּיבִיזָה הַלֵּא-מְנַצַּחַת
שְׁאוּיֵב לֹא רָאָה אֶת גְּבָה!

מְדִינַת הַיְהוּדִים, לֶךְ יְדוּעַ:
הֵם נִסְכוּ אֶת כַּחֵם אֶל כַּחֲךְ
בְּלִי רְאוּת אֶת הַשְּׂכָר הַצָּנוּעַ
אֲשֶׁר שָׁמוּ הוּא — לְהִיּוֹת בְּתוֹכְךָ! (תשל"ז: 107-108).

[ה]

בשיר "תנועת המלקחים" מהלל אלתרמן ומשבח את הקרבות שבהם נכבשו וילהלמה, שדה התעופה, רמלה, לוד, מגדל-צדק וראש העין בתנועת מלקחיים מיד לאחר תום ההפוגה (8.7.1948). השיר בנוי כמדרש על הביטוי "תנועת מלקחים" כשהוא סוקר תנועות שונות בתולדות העם היהודי המתממשות במלחמה העכשווית ואשר "כולן גם יחד (זו כעת ההרגשה) / צופות בה / בתנועה הזאת החדשה" (1978: 217; מירון 1991: 143).

השיר “שיחת בינים, 1949” (4.2.1949) נכתב בשלהי המלחמה. הסכם הפסקת האש הראשון נחתם עם מצרים ב-24.2.1949 ואלתרמן ביקש, עשרים יום לפני כן, מן הציבוריות הישראלית לא לשכוח את העיקר. אכן, הייתה מלחמה והכל היו שרויים במתח פוליטי שעיקרו “באינפורמציה, בויכוח, / בניצוחים שהתנצחנו, / טבולים אנחנו גוף-ורוח, / וטוב שכה טבולים אנחנו!” (1978: 337). אך בקשתו של אלתרמן היא “כי סכנה קטנה כזית / ישנה, והיא – שתוך הדהר / מרוב עצים ורעש-צייד / נשכח כליל את הוד היער” (שם: 338). אלתרמן מדגיש את ראיית המלחמה כ”סוד ונס הוא – ” (שם) ומבקש להעניק לרגע ההיסטורי מעמד נעלה, במיוחד בשל השכול, ושלא ישקע באפרוריות היומיום:

אז הַטָּפֵל נִשְׁאָר שְׂכוּחַ
וְהַעֵקֶר נִחְרַת בְּחֶרֶט
... וְאֵז שְׁבִים אֶל הַיּוֹכֵחַ.
אָבֵל שְׁבִים אֲלֵיו אַחֲרַת (שם: 339).

התפקיד המרכזי שאלתרמן לוקח על עצמו בשירי “הטור השביעי” הוא, אם כך, לרומם את הרגע ההיסטורי של המלחמה ולמנוע את שקיעתו ואת ההתרגלות אליו. הוא נוטל על עצמו את תפקיד המחוקק של הזמן ההיסטורי הלאומי. בתור שכזה, הוא ממלא גם תפקיד של מוכיח בשער. אך כמשורר הגמוני, אלתרמן אינו נרתע מעיסוק פוליטי אזורי בשאלות אזוריות, לא מפלגתיות, של האומה כבר בשעת המלחמה. כך הוא עושה, למשל, בטור “מעשה בלי סוף” (2.7.1948) שבו מוחה אלתרמן על כך שהמלווה הלאומי נמשך מעבר למועד שנקבע מראש (ראו הערה, 1995: 316). יחד עם זאת, רק לאחר המלחמה מתפנה אלתרמן לעיסוק בעניינים קטנים תוך כדי שהוא נוטש את העניינים שברומו של עולם ועוסק בבעיה השולית של העדר כסף קטן בשוק הכספים (“פרוטרוט”, 8.4.1949; שם: 268-271). עניין חשוב יותר הוא פתיחת המושב הראשון של הכנסת, שעליו כתב אלתרמן את שירו “עם כנסת ראשונה” (18.2.1948) ובו מודגש תפקיד החולין האזורי שלה על רקע האירועים הדרמטיים של המלחמה:

אֵת לֹא נִצַּח תַּחֲיֵי בְּאוֹרוֹ שֶׁל בְּרָק...
לֹא! גַּם לְךָ עוֹד נִכּוֹנוּ בְּעֵין
יְמֵי-חַל וְנִמְנוֹם וְיִכּוּחַ-שֶׁל-סָרְקָה,
בְּלִי תִזְמֶרֶת וּבְלִי שְׁנוֹת-אֲלֵפִים...

עוד יומך, אֶסְפָּה, בְּשִׁגְרָה יִכְרַסֶּם,
 וּכְבֹר שֶׁן לָךְ לֹטְשִׁים לְמַפְרַע
 הַלְשָׁכָה וְהַנִּיר
 הָאוֹרְכִים לְעֶרְשָׁם
 שֶׁל תְּקוּפוֹת וּדְגָלִים וְאִי־יָאָה.

אך טובים החלין והפךך הוא טוב,
 אם בהם לא ידם אף לרגע,
 כמו לב עקשני ועמום, קול התף
 שרעם
 עת הונף הדגל! (תשל"ז: 404-405).

אלתרמן משמיע זעקה לנוכח המתרחש במוסדות הסעד במדינה הצעירה ("חקירה תהיה", 25.2.1949; תשל"ז: 273-275). עניין אזרחי אחר הוא הוויכוח סביב האפשרות שיהודי בשם סידיני סטנלי, אשר הסתבך משפטית באנגליה, יוכל לעלות ארצה באמצעות חוק השבות. בטור "חזון הגנב" (11.3.1949; ראו הערה, 1995: 320), מעלה אלתרמן סוגיה לאומית ומפתח אותה במונחים אזרחיים, כשהוא כותב על חזון הנורמליזציה הציוני שביקש להתגשם בדמותו של הגנב העברי. יחד עם זאת, הנימוק שבגיננו הוא אינו מתנגד לכך שסידיני סטנלי יוכל לבוא לארץ, הוא לאומי לעילא ולעילא:

וְתִהְיֶה לְךָ, סְטַנְלִי, מְקַצֵּת־נַחְמָה,
 אִם תִּשְׁמַע, לְמִשְׁלַל, שְׁאֶפִּילוּ כִּיּוֹם
 בְּתוֹכֵנוּ יוֹשְׁבִים סְפִסְרֵי־מְלַחְמָה,
 שְׁסָחְרוּ בְּנוֹזֵל הָאָדָם־הָאָדָם...

ולכן, הוכוח, מר סטנלי יקר,
 בענין בואך, הוא ופוח עקר (1995: 31).

ביטוי אזרחי מובהק שנכתב כבר במרץ 1948 הוא בטור "משמעותה של קוניונקטורה" (18.3.1948), שבו כבר רותם עצמו אלתרמן להגן על מפא"י מפני הביקורת שהטיחה בה מפ"ם. ניצחון מפא"י בבחירות להסתדרות נבע, לדעתה של מפ"ם, בשל מה שכונה על ידה כקוניונקטורה פוליטית של הניצחונות המפוארים במלחמה, ששיחקו לידי המפלגה

השלטת (ראו הערה, 1995: 320-321). ואכן, לעתים מוותר אלטרמן על המעמד שקנה לו של מייצג כלל מדינת ישראל והפך לדובר פוליטי מגויס של מפא"י.

[1]

אלטרמן עסק לא מעט בריבונות המדינה הצעירה, כשהוא גוזר אותה ממצב החירום שיצרה הפלישה הגדולה של מדינות ערב לאחר הכרזת המדינה ב-14 במאי 1948. כשם שטען קרל שמיט, הריבון הוא זה שמכריז על מצב החירום (שמיט 2005), וכך אכן כך קורה בשיר "אל מול הפלישה" (כונס ב"לבקר פלישה", 14.5.1948), שבו עסק אלטרמן, באירוניה, בשאלת ההכרה במדינה שתהיה פועל יוצא של המלחמה:

נְכוּנִים מִפְקָדֶיהָ!
שְׂכִירֶיהָ הוֹכְנוּ!
מִשְׁאֵת־לֵב פְּחוּתֶיהָ: סִכִּין־בְּחֹזֶה
לְמְדִינַת הַיְהוּדִים... וּבְרוּךְ שֶׁהֵחִינוּ
וְקִיְמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזִמְנָה הַזֶּה.

מִי יִכִּיר בְּמִשְׁלַת הָעַם הַמוֹקְמָת?
מוֹסְקָבָה?
וְשִׁינְגָטוֹן?
זִמְנָה לֹא יִשְׁהָה פְּתֻרוֹנֵינוּ.
אֵךְ מִחַר יְתִבֵּר לְמְדִינָה־בְּמִלְחָמָה
אִם נִגְזֵר פִּי עָרַב בָּהּ תִּכְיֹר רֵאשׁוֹנָה! (תשל"ז: 140).

הריבונות ניכרת גם בשיר "העיר החדשה" (24.12.1948) המאפיין את החפירות הארכיאולוגיות שחשפו עיר ישראלית קדומה על גדות הירקון כנס, שכן "הרצפה עם הבית / נחפרים ברשיון מדינת ישראל" (תשל"ז: 413).

לסיום, ניתן להדגים את עמדת ההגמוניה הריבונית של אלטרמן ביחס לפרשת אלטלנה (נאור 2006: 200-201). עמדה זאת, שהנה פוליטית ומעידה על חלחול המלחמה לפוליטיקה האזרחית, מצאה את ביטויה האלים והנחרץ באוניית "האצ"ל" אשר הביאה, בימי ההפוגה הראשונה, נשק לחופי ישראל תוך כדי הפרת מרות ממשלת

ישראל. עמדתו של אלתרמן ניכרת במובהק בשיר "אהבת ישראל ושריפת הנשק"
(25.6.1948):

יְעִמְד נָא הָעַם לְלֹא נִיעַ-עֲפָעָף
וְיִדַע לְמִרְאֵה הַשְׂרָפָה הָעוֹמֶמֶת
כִּי הַנֶּשֶׁק הַזֶּה
לֹא לְהִבָּל נִשְׂרָף...
הוּא מִלֵּא שְׂרוּתוֹ לְאִמָּה הַלּוֹחֶמֶת!

הוּא שְׂרֵת! שְׂרָפְתוֹ פְּרוּשָׁה נֶצְחוֹן
לְיִצְרָה שֶׁל אִמָּה
עַל יִצְרוֹ שֶׁל עֶדְר.
הוּא שְׂרֵת! שְׂרָפְתוֹ פְּרוּשָׁה הַנְּכוֹן
הוּא קִיּוֹם הַמְּרוֹת
וּשְׂמִירַת הַסֶּדֶר!

יִתְכַן כִּי הִלְלוּ דְבָרִים פְּעוּטִים,
אֲךְ הַיּוֹם הֵם חוֹמָה לְמַדִּינַת הַיְהוּדִים.
וְלִכְן שׂוּא יִרְיעוּ פְּלִקְטִים בְּעִיר:
יּוֹם חֶרְפָּה הוּא יוֹמָה שֶׁל שְׂרָפַת הַנֶּשֶׁק!
לֹא! בְּעֵב הָעֵשָׂן מִסְתַּכְּלֵת קְהִיר!
וְהֵיטֵב מִסְתַּכְּלוֹת בּוֹ
עֲמוֹן וְדַמְשֶׁק! (תשל"ז: 147-148).

אלתרמן מפעיל בשיר זה את מה שכינה דן מירון בשם "ההיפוך הלוגי", שהרי –
אפילו את שריפת אלטלנה ונשקה הוא חוגג באמצעותו. לכאורה, מה טובה גלומה
בשרפה זו, שהביאה את העם אל סף מלחמת אחים וכילתה נשק ותחמושת, שהיו
דרושים ביותר בשעה הקשה של המלחמה? תשובת אלתרמן: שרפת הנשק מביאה מפח
נפש לקהיר ולדמשק (מירון 1991: 141).

בגינויו הנחרץ של אלתרמן באשר להבאת אלטלנה לחופי ארץ ישראל, הוא נסמך על קידוש הריבונות הישראלית החדשה. אלתרמן עומד על כך שאין לפצל את הריבונות הישראלית וכל הקשור לפעילות הצבאית צריך להיות מוכפף לסמכות אזרחית אחת. כדרכו של שיח הגמוני, יונקים הצבאי והמלחמתי את סמכותם מן האזרחי שהוא גם חובק כל ויוצר איזון כוחות אשר אינו מאפשר לאופציות אלטרנטיביות, כמו זו של "האצ"ל", לתרגם את חריגתן האזרחית לכלל פעילות צבאית החותרת תחת הריבונות. דומה שפרשת אלטלנה נתפסה על ידי אלתרמן כשיאו של העימות בין האזרחי לצבאי בשעה שהריבונות האזרחית יוצאת כשירה על העליונה.

1 כל ההדגשות מכאן ואילך מופיעות במקור המצוטט.

ביבליוגרפיה

- אלתרמן, נתן. תשל"ז. הטור השביעי, ספר ראשון תש"ג-תשי"ד, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
1978. הטור השביעי, ספר שלישי תרצ"ט-תשי"ד, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
1986. מחברות אלתרמן, ד', הטור השביעי, תוספות כרך ראשון, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
1995. הטור השביעי, ספר חמישי 1948-1956, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
גרמשי, אנטוניו. 2004. על ההגמוניה, מבחר מתוך 'מחברות הכלא', תרגום: אלון אלטרס, תל-אביב: רסלינג.
חבר, חנן. 1986. "חי החי ומת המת", סימן קריאה 19 מרץ: 188-192.
2001. פתאום מראה המלחמה: לאומיות ואלימות בשירת שנות הארבעים, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
לאור, דן. 1983. השופר והחרב: מסות על נתן אלתרמן, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
לאור, יצחק. 1995. אנו כותבים אותך מולדת: מסות על ספרות ישראלית, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
מוריס, בני. 2003. קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-הערבי 1881-2001, תל-אביב: עם עובד.
מירון, דן. 1991. נוגע בדבר: מסות על ספרות, תרבות, חברה, תל-אביב: זמורה ביתן.
1992. מול האח השותק: עיונים בשירת מלחמת העצמאות, רמת-אביב, ירושלים: האוניברסיטה הפתוחה, כתר.
נאור, מרדכי. 2006. הטור השמיני: מסע היסטורי בעקבות הטורים האקטואליים של נתן אלתרמן, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
קדמי, אילנה. 1988. "סיפוריה של שנה לפי שירי 'הטור השביעי' של נתן אלתרמן", שנה ראשונה לעצמאות, 1948-1949, מרדכי נאור (עורך), ירושלים: יצחק בן-צבי.

- שמיט, קרל. 2005. תיאולוגיה פוליטית, תרגום: רן הכהן, תל־אביב: רסלינג.
- Foucault, Michel. 2003. *Society Must be Defended*, Trans. David Macey, New York: Picador.
- Schmitt, Carl. 1996. *The Concept of the Political*, Chicago and London: The University of Chicago Press.